

КУЛЬТУРА І ЛЮДИНА: ПРОБЛЕМА СВОБОДИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування свободи людини. Визначаються роль і важелі культури в особистій свободі людини, державно-правові гарантії індивідуальної свободи у вітчизняній практиці.

Ключові слова: культура, людина, свобода, культурні права, культурний продукт, культурна послуга, соціо-культурна активність.

Аннотация. Статья посвящена проблеме формирования свободы человека. Определены роль и рычаги культуры в личной свободе человека, государственно-правовые гарантии индивидуальной свободы в отечественной практике.

Ключевые слова: культура, человек, свобода, культурные права, культурный продукт, культурная услуга, социо-культурная активность.

Summary. Article is devoted to the the formation of human freedom. The study reveals the role of culture and leverage in personal freedom, analyzes the processes of culture, individual and society interaction, defines the constitutional guarantees of individual freedom in domestic practice.

Key words: culture, people, freedom, cultural rights, cultural products, cultural services, social and cultural activity.

Серед численних теоретичних і практичних проблем сучасності є питання взаємодії культури і людини, її правового регулювання у процесах створення, зберігання та використання культурних благ.

Багатоаспектність феномену культури характеризується спільною думкою про її головне призначення, яке полягає у формуванні єдиного розуміння суті людського життя. Культура формує єдине змістовне поле існування людини, її культурну соціалізацію.

Взаємодія культури та людини формує засади функціонування національної культури, спрямовані на ініціювання процесів самовизначення особою власних життєвих орієнтирів на засадах безпосередньої інтеріоризації культурних цінностей, що набувають характеру виміру індивідуального та соціального буття. Процес взаємодії культури і людини в сучасному світі, з його численними загрозами і викликами, **актуалізує** проблематику свободи.

Проблема свободи — доволі складне категоріальне поняття. Свобода особи — це відсутність різних форм експлуатації і пригноблення, дискримінації і переслідувань, можливість здійснення вчинків відповідно до справжнього волевиявлення людини в рамках, передбачених демократичним законодавством.

Визначаючи важливість культури, слід наголосити на її особливому важелі, а саме: позитивному впливі на розвиток людини, формуванні як особистості. Розглядаючи культуру як певну систему важливих для людини змістових комплексів-цінностей, які здатні бути регулятивними принципами групової поведінки, ми визначаємо і її значення для розвитку індивідуума. Маючи беззаперечний вплив на змістове наповнення людського життя, культура збагачує духовний світ людини, закладає підґрунтя для формування відчуття власної свободи.

Культура в усьому її різноманітті як одна із сфер людського буття має свої, тільки їй притаманні, важелі для розвитку людини. Індивідуальна свобода людини є невіддільною складовою громадянської свободи, яка в сучасних соціально-економічних умовах набуває нового змісту і форми та потребує чіткої правової підтримки. Так, нормативною формою взаємодії культури і людини є гарантовані державою культурні права і свободи людини.

Права і свободи людини нормативно формують умови та способи її життєдіяльності, засновані на принципах рівності, справедливості, власному волевиявленні. У правах і свободах відображається міра волі, що об'єктивно визначається станом розвитку сус-

пільства; забезпечується самовираження людини; встановлюються і гарантуються умови реального використання культурних благ для власного розвитку.

Проблема забезпечення прав і свобод людини і громадянина завжди була в центрі уваги науки. До цієї проблеми зверталось багато українських і зарубіжних вчених, юристів-практиків (О. Зайчук, Н. Карпачова, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, М. Матюзов, А. Олійник, Н. Оніщенко, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Скакун та ін.). Своєю чергою, варто зазначити, що в сучасному науковому доробку українських та зарубіжних авторів бракує досліджень теоретичних основ та практичної реалізації культурних прав і свобод.

Водночас кожна держава, що претендує на статус демократичної, повинна забезпечувати максимально сприятливі умови для реалізації культурних прав її громадян, що дасть можливість реалізувати ідею свободи на практиці, законодавчо закріпивши її. При цьому слід пам'ятати, що права і свободи мають певні межі, що свобода однієї людини закінчується там, де починається інша. Саме тому міра свободи має бути чітко регламентована.

В основу визначення прав і свобод людини і громадянина у Конституції України покладено поняття людської гідності, її соціального блага. Важливо, що Конституція розглядає людину як найважливішу цінність, а права людини — як велику цінність для самої людини.

У сучасній парадигмі розвитку суспільства саме культура постає як джерело соціально-економічного розвитку, як чинник, що обумовлює та забезпечує нову якість життя, серед базових показників якого є використання вільного часу.

Зростає усвідомлення того, що раціональне використання вільного часу сприяє задоволенню потреб та інтересів людей у спілкуванні, творчому розвитку, що правильна організація культурного відпочинку може зменшити соціальне напруження, навіть спрямувати його в безпечніше русло, що зростає питома вага культури у системі цінностей людей, їхній життєдіяльності.

Право людини на розвиток і реалізацію своїх творчих здібностей, доступ до культурних надбань і практики збереження культурно-історичної спадщини визначається як культурне право людини. На жаль, українські дослідження з цієї проблематики обмежуються тільки визначенням понять культурних прав, а природа, властивості, реалізація зазначеного феномену вивчені недостатньо.

Українські вчені визначають культурні права як можливість збереження та розвитку національної самобутності людини, доступ до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участь у подальшому їх розвитку [8, 182].

А. Колодій та А. Олійник визначають культурні права як можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства [5, 167, 207].

П. Рабінович зауважує, що серед класифікації людських прав, запропонованої свого часу, нарівні з фізичними, особистісними правами стоять і культурні права, реалізація яких задовольняє потреби людини у доступі до культурних надбань свого народу та інших народів, у її самореалізації шляхом створення різноманітних цінностей культури [7, 5].

С. Лисенков запропонував визначення культурних прав як групи конституційних прав і свобод людини і громадянина, спрямованих на забезпечення культурних і духовних потреб особи. В Україні до цих прав належать право на освіту (ст. 53 Конституції України) та свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54 Конституції України) [6, 431].

В. Акуленко розглядає культурні права людини, громадянина і народу як можливості, гарантовані державою щодо збереження й розвитку національно-культурної самобутності, доступу до матеріально-духовних надбань людства, їх засвоєння й використання, здобуття освіти й одержання виховання, користування вітчизняною спадщиною, мистецтвом, літературою, занять науковою, технічною й художньою творчістю, участі у культурному житті суспільства [1, 7]. Визначаючи культурні права, науковці об'єднані однією думкою, а

саме: що визначена група прав беззаперечно впливає на рівень духовного розвитку особи та забезпечує необхідні умови щодо створення і використання духовних досягнень людства. За своєю суттю культурні права визначають міру духовності, яку суспільство і держава гарантує особі, з урахуванням рівня соціально-економічного розвитку.

Поняття культурних прав і свобод поставило як продовження й поглиблення загальної концепції прав людини й широко дебатуються та пропагуються сьогодні не лише світовою культурно-мистецькою громадськістю, а й такими авторитетними міжнародними організаціями, як ЮНЕСКО. Так, під культурними правами розуміють невіддільну складову прав людини, які є універсальними, неподільними й взаємозалежними. Необхідною умовою розвитку творчої особистості є реалізація в повному обсязі культурних прав, як їх визначено в ст. 27 Загальної декларації прав людини і статтях 13 і 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Відповідно кожна людина повинна мати можливість для самовиявлення, творчості й поширення своїх творів будь-якою мовою за своїм вибором, зокрема рідною мовою; кожна людина має право на якісну освіту та професійну підготовку в умовах цілковитого шанування її культурної самобутності; кожна людина повинна мати можливість брати участь у культурному житті за власним вибором і додержуватися своїх культурних традицій у межах, що визначаються дотриманням прав людини та основних свобод [2, 462].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства культурним правам належить далеко не остання роль. Основним нормативно-правовим актом, який визначає культурні права і свободи людини, є Конституція України. Культурні права і свободи людини визначено також у Законі України “Про культуру” та ряді галузевих законів, таких як: закони України “Про бібліотеки і бібліотечну справу”, “Про музеї та музейну справу”, “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, “Про архітектурну діяльність”, “Про охорону культурної спадщини”, “Про народні художні промисли”, “Про національні менши-

ни в Україні” тощо. Отже, важливим засобом взаємодії культури та людини є гарантовані законодавством культурні права, що являють собою систему норм, принципів і вимог, які забезпечують процес дотримання прав і законних інтересів людини.

Гарантії є засобом переходу від передбачених Конституцією можливостей до реальної дійсності (практичної реалізації). Ефективність гарантій залежить від ряду об’єктивних умов, а саме: стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі та їх реалізації.

Наявний стан культурної сфери в Україні спричинив не тільки проблеми реалізації культурних прав і свобод людини, а й проблеми розвитку національної культури загалом. За всіх часів у багатьох країнах світу національна культура означала передусім систему цінностей, тобто той духовний і моральний фундамент, на якому формується будь-яка особистість, зі своєю унікальною індивідуальністю та, з іншого боку, зі своєю національною ідентичністю. Водночас саме національна культура, передусім, визначає унікальний образ будь-якої країни та її народу в багатоманітній мозаїці загальнолюдської цивілізації.

Теперішня ситуація, що склалася в Україні, характеризується низкою негативних тенденцій, які спричиняють процес зuboжіння нації. Підтримка і розвиток культури гальмуються негативними процесами, як-от: систематичне невиконання або ігнорування органами державної влади законодавчих актів у сфері культури, що стосуються фінансування культури; скорочення мережі закладів культури і зниження якості культурних послуг; недосконалість галузевого законодавства у сфері культури (деякі сфери діяльності у галузі культури досі перебувають поза межами законодавчого регулювання); недотримання норм законодавства України про культуру та невідповідність деяких його положень європейським нормам у цій галузі; невідповідність українського законодавства міжнародно-правовим зобов’язанням у частині гарантованого доступу до культурних ціннос-

тей. Вищезазначені негативні процеси унеможливають повноцінне забезпечення реалізації культурних прав і свобод громадян.

Неефективність діяльності владних структур усіх рівнів щодо задоволення культурних потреб широких верств населення, вільного розвитку особистості кожного громадянина, хронічне недофінансування закладів культури, їх перепрофілювання і ліквідація призводять до спаду престижності професії працівника культури, втрати кращих фахівців цієї галузі.

Рівень взаємодії культури, людини, суспільства, показником якого є культурні права і гарантії їх реалізації, визначають культурний тезаурус особистості, її інтелігентність, вихованість, освіченість, гуманність, милосердя та інші чесноти.

Важливим показником у формуванні та розвитку висококультурної, творчо розвинутої особистості є соціокультурна активність, яка відображає її життєву позицію, культурномотивоване прагнення і готовність брати участь у створенні, засвоєнні й розвитку культурних цінностей.

Засвоєння культурних цінностей безпосередньо залежить від: ефективності освітньої діяльності навчальних закладів; культурологічної діяльності засобів масової інформації; культуротворчого потенціалу сім'ї; власного бажання; особистого життєвого середовища людини. Проте залучення людини у світ творчості і мистецтва здійснюють заклади культури. Законодавство України визначає заклади культури як комплекс підприємств, установ, організацій державної та комунальної форми власності, діяльність яких спрямована на створення умов для забезпечення розвитку творчості людини, збирання, збереження, використання і поширення інформації про матеріальні та духовні культурні цінності, наукові розробки, а також забезпечення цілісності культурного простору України, доступності національного культурного надбання, дотримання прав громадян у сфері культури [4].

Сучасна мережа державних і комунальних закладів культури (театрів, музеїв, бібліотек, парків, клубів і будинків культури, шкіл мистецтв, спеціальних закладів культурно-

мистецького профілю) здебільшого перебуває в незадовільному технічному стані, потребує капітального ремонту, що унеможливає включення людини у світ культури, творчості, мистецтва тощо. Особливо відчутною є проблема участі в культурному житті у сільській місцевості.

Суттєвою перешкодою у споживанні культурних послуг є їх комерціалізація. Українське суспільство характеризується значною матеріальною нерівністю між громадянами, що ускладнює, а подеколи просто унеможливає включення людини в культурний процес.

Доволі часто творчі інтереси окремої особи не збігаються з її реальними матеріальними можливостями. В цьому контексті державно-правові важелі повинні враховувати і відповідним чином регулювати баланс у запропонованих культурних послугах, захищаючи інтереси всіх членів суспільства.

Сучасний світ змінюється стрімко і радикально. Така ситуація унеможливає вирішення проблем, які з'явилися у сфері культури, традиційним способом. Представники органів державної влади, громадські діячі, громадяни, суспільство в цілому мають переглянути мету, завдання і процедури забезпечення культурних потреб.

Сучасна демократична держава не повинна обмежуватися тільки гарантуванням свободи творчості чи традиційною охороною пам'яток та іншої культурної спадщини народу — вона має дбати про все різноманіття творчих проявів у суспільстві, про збереження й збагачення всього культурного, духовного потенціалу, про якнайширший доступ до нього не тільки окремих верств населення, а всіх соціально-вікових, соціально-демографічних категорій споживачів культурних послуг.

Завданням на ХХІ ст. для культури є підтримка та заохочення завдяки різноманітним засобам та інструментам культурних продуктів і послуг, забезпечення їх загальної доступності; розвиток творчих здібностей всіх громадян, багатства мовного розмаїття; поліпшення художньої якості культурних послуг; пошук нових форм самовираження, прагнення переосмислення та поглиблення взаємозв'язку між культурними традиціями та су-

часними реаліями; запровадження сучасних дієвих механізмів менеджменту культури, які відкриватимуть нові культурні ініціативи й мистецькі таланти та заохочуватимуть людей до їх творчої самореалізації [8, 15]. Державні діячі, громадськість повинні враховувати тенденції розвитку сучасного світу з метою реалізації культурних прав, заохочення громадян до участі у творчому і культурному житті.

Ефективність і повнота використання людиною і громадянином гарантованих державою можливостей потребують законодавства, формування високого рівня правової культури, вдосконалення діяльності державного

апарату, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, що, за законом, покликані забезпечувати реалізацію конституційних прав і свобод людини.

Ситуація, яка склалася в Україні, потребує визначення основних чинників, які призводять до культурної кризи суспільства, виявлення причин його деградації та деморалізації. Вихід з такого стану можливий за ефективного забезпечення взаємодії культури, людини, суспільства, що постає важливим завданням як для органів державної влади всіх рівнів, інституцій громадянського суспільства, так і для окремої людини.

Література:

1. Акуленко В. І. Культурні права людини, громадянина і народу / В. І. Акуленко // Пам'ятки України. – 2003. – № 3.
2. Акуленко В. І. Імплементція міжнародно-правових норм у внутрішнє право України у сфері охорони культурної спадщини / В. І. Акуленко // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України; за ред. В. Н. Денисова. – К.: Юстініан, 2006.
3. Завдання на 21 століття для культури / переклад Олександра Буценка, ЦР “Демократія через культуру”. – К., 2009. – 48 с.
4. Закон України “Про культуру” // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 24. – Ст. 168.
5. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодій, А. О. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2003.
6. Лисенков С. Л. Культурні права / С. Л. Лисенков // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3.
7. Рабінович П. М. Соціальна сутність прав людини (у світлі потребового підходу) / П. М. Рабінович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції. – К.: ІДІП, 2005.
8. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. – Харків: Консум, 2001.